

Наталія Кушнірук, викладач (Кременець)

ББК 83.3 (4УКР)

УДК 821.161.2

Фашистська окупація крізь призму сприйняття українських селян у повістях «Ноїв ковчег» Г. Гордасевич та «Крижі»

Б. Харчука

У статті досліджено особливості розуміння і художнього втілення німецько-фашистської окупації в творах Бориса Харчука та Галини Гордасевич. Проаналізовано основні риси фашизму, які знайшли відображення у творах письменників. Образ загарбника аналізується крізь призму сприйняття українських селян та інших етнічних меншин.

Ключові слова: фашизм, дискурс, гуманізм, антигуманність.

Natalia Kushniruk Nazi occupation through the prism of perception of Ukrainian peasants in the story "Noah's Ark" H.Hordasevych and "Buttocks" B.Harchuka

The features of understanding and artistic embodiment of Nazi occupation in the works of Boris Kharchuk and Galina Hordasevych is explore in this article. The basic features of fascism, which is reflected in his novels. The image invader analyzed through the prism of perception of Ukrainian peasants and other ethnic minorities.

Key words: fascism, discourse, humanity, inhumane.

Дослідження художніх творів воєнної тематики сьогодні набуває особливої гостроти та актуальності в українському літературознавстві у зв'язку з тим, що відбувається всебічний перегляд історії України, намагання її осмислити без зайвої ідеологізації та різноманітних політичних штампів, розширення кола досліджуваних питань, відхід від старих ідеологічних стереотипів в оцінці подій, поява та розвиток нових концептуальних положень.

Тему війни та її розкриття в художніх творах можна виокремити як новий літературний напрям, що почав становлення у 60-х роках ХХ століття і не втратив своєї актуальності і досі. Воєнні події, які відбувалися в 1939 – 1945 роках, були особливо кривавими, тому письменники на сторінках своїх творів намагалися всебічно зобразити події Другої світової війни, оскільки ця війна – страшенний досвід зіткнення з фашизмом. Хоча вона і звершилася перемогою над останнім, людство отримало

новий досвід переосмислення одвічного уявлення про гуманізм. Видозміна розуміння гуманізму пов'язана з тим, що в людства похитнулась віра в людину як первісно добре і розумне створіння: людина виявляється зміненою, такою, яка може зрестися і розумного, і гуманного.

Художні твори воєнної тематики в українському літературному дискурсі 60-80-х років післявоєнного радянського періоду представлені дуже широко. Концептуально і стилістично можна виділити два типи дискурсу:

- соцреалістичний (в рамках якого радянська людина розглядалася як гвинтик загальнодержавного механізму, мала мету і йшла до неї незважаючи ні на що);

- гуманітарний.

У контексті гуманітарного дискурсу найбільше виділяється два пункти фашизму:

- расистський підхід (до нації і народу);
- антигуманний підхід (до людини взагалі).

Тематика війни в творах радянських часів представлена як в поезії, так і в прозі: «Прометей» А. Малишка, «Слово про рідну матір» М. Рильського, «Прапороносці» О. Гончара. У них підносилися героїзм народу, прославлялися партія, яка, мовляв, керує країною і народом. Це були односторонні твори, які на той час вважалися зрозумілими, правильними і потрібними.

Одним з тих, хто не побоявся висвітлити реальні події боротьби, був О. Довженко. Адаже під час війни був не лише суцільний патріотизм і героїзм, були і такі неприємні факти, як зрадництво, мародерство, дезертирство, «свої» поліцаї і старости, одруження з ворогами і т. д.

Зважаючи на те, що подібні твори довгий час замовчувались, то наразі постало питання про всебічний аналіз літературної спадщини воєнної тематики.

У нашій статті ставимо перед собою мету дослідити особливості розуміння і художнього втілення такого явища, як фашизм і німецько-фашистська окупація в творах Г. Гордасевич і Б. Харчука.

Для реалізації окресленої мети ставимо перед собою такі завдання:

- з'ясувати сутність фашизму і виокремити його основні ознаки;
- простежити, як художньо відображаються основні риси фашизму в повістях «Ноїв ковчег» Г. Гордасевич та «Крижі» Б. Харчука.

Тему війни не міг замовчувати жоден письменник, тому в доробку кожного знайдеться, бодай, один твір, присвячений бойовим діям, які проводились у 1941 – 1945 роках.

У дослідженні відштовхуємося від філософського поняття «фашизм». Фашизм як політична течія з'явився у 1919 р. в Італії як політичний інструмент і знаряддя досягнення реваншу за поразку в Першій світовій війні. Згодом він поширився у державах Західної Європи, захопивши своєю ідеологією широкі верстви громадян цих країн, і став знаряддям розв'язання Другої світової війни.

На наш погляд, з-поміж численних у сучасній літературі узагальнених інтерпретацій «фашизму» його найбільш фундаментальним, універсальним і точним визначенням є таке: «Фашизм» (італ. *fascismo*, від *fascio* – пучок, в'язанка, об'єднання) – ідеологія, політичний рух і соціальна практика, які характеризуються такими ознаками і рисами:

- 1) відособлення за расовою ознакою, проголошення вищості однієї нації над іншими;
- 2) нетерпимість і дискримінація інших націй і національних меншин;
- 3) заперечення прав людини;
- 4) насадження режиму, заснованого на принципі тоталітарної державності, однопартійності і вождізму;
- 5) виправдання насильства і терору з метою придушення політичних опонентів;
- 6) мілітаризація суспільства, створення воєнізованих формувань і виправдання війни як засобу вирішення міждержавних проблем» [Коломієць 1998: 160].

У творах Галини Гордасевич і Бориса Харчука знайшли найбільше відображення такі риси, як нетерпимість і дискримінація інших націй та національних меншин, заперечення прав людини.

Так, події у повісті Бориса Харчука «Крижі» відбуваються у тяжкі для українського народу часи окупації німецько-фашистськими загарбниками. На локальному сюжетному матеріалі

(волинське село під час окупації) письменник відтворив драматичну колізію протистояння між мирним трудівником і ворогом-зайдою. Повість налічує багато персонажів, однак головні тут діти: Оленка, Мартин і Лесь, яким довелось швидко подорослішати і приймати зовсім не дитячі рішення. Уже перші рядки твору налаштовують нас на тривожну хвилю: «Укрившись з головою ... спить Оленка. Сон її неспокійний. Мати підходила тихо до неї, а вона зворухнулася. Мати зупинилася, жаліючи її будити, постояла. Ступила – вона так і скрикнула:

– Облава?!

Коси сполошкані, очі зіркаті.

... – Тобі приснилося... Вставай, дитино. Візок чекає... – А сама не могла стриматися, проказувала пошепки: – Що за світ? Боже, наші діти на облавах сплять, облавами вкриваються, тому їх трусьть, їх підкидає. Люди, зночувати ніч – щастя. А переднювати? Боже-люди, як жити?» [Харчук 1987: 89]. Німецька окупація породила страх серед всіх верств населення, від малого до старого. Навіть найзавзятіші патріоти, борці говорять: «Тільки той не боїться, хто не живе під окупантом» [Харчук 1987: 162].

Спільна біда українського народу під час війни стала ніби каталізатором, який у добрих людей виявив найкращі риси. Багато людей, які не захотіли миритися з окупацією пішли в партизани. Таких фашисти вистежували і винищували. Якщо селяни переховували поранених, то і них чекала смерть: «... По його ліву руку – стоїть хата з вибитими вікнами, без дверей. Жила велика родина. Переховували пораненого партизана. За те усіх: бабуню й діда, їхню дочку Марію з двома старшими дітьми і малою Дінкою – за колючий дріт коло станції. Ешелон подадуть і – в концтабір» [Харчук 1987: 99], «А німаки, поліцаї нікого не милують, хто вступається за тих, хто в гетто, чи хто з ними зв'язується» [Харчук 1987: 99]. В місцевих навіть з'явилася поговорка: «Люди кажуть – окупантського батога й поліцейського кулака стережись» [Харчук 1987: 104].

Проте були й ті, хто зраджував Батьківщину і переходив на бік ворога. Таким у творі постає Видяш, хрещений Оленки, який поповнив ряди німецької поліції: «І як такого носить земля?.. Миша у сажі, але то така миша, що й kota не боїться, – ось хто такий Видяш!». Більше того, він хоче, щоб і батько дівчинки був з

ним за одно і чекає підходящого моменту, щоб можна було його перетягнути в свої лави.

До цієї когорти належить і вчителька німецької мови, яка після фашистської окупації змінила своє прізвище з Дермак на Дерман і вимагала від дітей, щоб до неї зверталися не інакше, як пані Ельза. Тим самим вона хотіла себе віднести до вищої раси людей, навіть пройшла медичну комісію, яка «досліджувала її черепа, її носа, науково довівши, що вона справді належить до вищої арійської раси панів, а не унтерменшів» [Харчук 1987: 96].

Для виконання важкої роботи німці приганяли полонених. Оскільки у селищі була залізнична колія, то свідками цього дійства ставали всі жителі : «Їх виводять і шикують в колони перед гестапо й поліцією. Звідси женуть в Іванову долину. Там концтабір, і там полонені битимуть базальт. Фашисти і в концтабір ведуть з музикою. Грають самі полонені» [Харчук 1987: 94].

Проте знаходились і люди, які не боялися захищати свою позицію. До таких належить вчитель Проскурняк Корній Терентійович. Для дітей він був ідеалом, прикладом для наслідування. Коли вони знайшли пораненого полоненого, його забрали до хати Оленки, а згодом, коли вже його трохи відходили, Корній Терентійович взяв його до себе.

Діти відкрито показують свою зневагу до правлячої влади: «Вона (Оленка) покосилася на будинок гестапо й поліції й, начеб хто підштовхнув її, швидко ступила до пам'ятника. Стала перед ним і плюнула в кам'яні очі фюреру – тьху!... Плювала я на вашого фюрера, – думає, – і на ваш прапор» [Харчук 1987: 177]. Такі вчинки не можуть залишитись безнаказаними, особливо, якщо свідком цього став гестапівець. Але оскільки вона була дочкою поліція, на неї вказати могли, це ж було неприпустимим. Тому постраждали вчитель і Мартин, які взяли вину на себе.

У фіналі твору образ Проскурняка набуває героїчного звучання: разом зі своїм учнем – Мартином (дитиною, яка найглибше усвідомила вчителеву науку) вихователь став перед життєвою межею – і фашисти ведуть обох на розстріл. Відкритий фінал, позбавлений «легкої» розв'язки (автор не показав, як партизани визволяють приречених на страту, – є лише натяк на цю можливість), кидає трагічний відблиск на долю героїв, епічно звеличує їх образи.

Бачимо, що Б.Харчук змальовує образ фашиста лише з негативної сторони, адже нічого, крім страждань, люди не зазнали за їхнього панування.

Галина Гордасевич у повісті «Ноїв ковчег» показує родину отця Іларія – рідкісний зразок української сім'ї священика із традиційним вихованням. До неї горнутья інші родини, яких жене ненаситна лють війни. Вже при вечірній розмові дізнаємося, хто і за яких обставин мусив залишати рідну домівку. Матушка Ірина розповідає: «Ми мусили тікати... від німців... Учора вранці, ще затемна, стукають до нас у вікно. Відчинив чоловік, а то хористка, колись у мого батька в гімназії вчилася, а тепер у німців друкаркою. І така перелякана, озирається на всі боки. Повідомила, щоб ми негайно тікали, бо наступної ночі німці планували масові арешти, а вона друкувала списки, і там є наше прізвище». На противагу Харчуковим героям, люди, які були вимушені працювати на німців, не втрачають людяності і намагаються попередити односельців про біду. Та й самі окупанти виступають не такими нелюдами. Офіцера, котрий дозволив людям врятуватися від смерті через втечу з села, що підлягало знищенню, вона описує так: «Офіцер не звернув на нього тоді жодної уваги, начебто ніхто до нього не підходив і не звертався» [Гордасевич 2006: 76], «... Усі відповіді отця Леоніда він переклав німецькою мовою, хоч офіцер реагував на слова перекладача так само, як на вітання самого отця Леоніда, тобто ніяк не реагував» [Гордасевич 2006: 77]. Та все ж сам показ нетипової ситуації свідчить про розумну вибірковість у творенні негативного образу фашиста: «Батюшко, – сказав він зовсім тихо, – пан Гендель велів вам сказати... Він має військовий наказ знищити ваше село разом з усіма мешканцями. Але пан Гендель належить до давнього роду, його предки були військовими, але вони не воювали з мирним населенням. Пан Гендель теж не хоче мати на своїй совісті кров жінок і дітей. Він дає вам півгодини, щоб люди встигли забрати з домів щось найнеобхідніше і залишили село. У бік поля хай не ідуть, там стоять німці, чекають нашого сигналу. Виходьте кущами понад річкою до Трощанецького лісу, туди німці і не підуть. Через півгодини вони оточать село і почнуть палити. Хто до того часу залишиться, йому вже не вдасться врятуватися» [Гордасевич 2006: 77].

Навіть малі діти сприймають німців як ворогів: «Татку, – тоненьким голосом маленької дитини, аби лише він ні про що не здогадався, запитала вона, – а правда, що з усіх націй найкраще бути українцями?»

– Дитино моя, нема на світі хороших і поганих націй. Є лише хороші і погані люди.

– А німці? Хіба вони не погані? Адже вони людей вбивають.

– Вбивають солдати, бо так їм велить начальник, а коли вони не будуть виконувати наказ, то їх самих розстріляють. Та й не всі вбивають. Пам'ятаєш, отець Леонід розказував про того німецького офіцера, який попередив, щоб люди втікали з села, і лише тоді його спалив»[Гордасевич 2006: 90].

Традиційно в літературі образ німця замальовується лише з негативної сторони. Так як фашист був окупантом на наших землях, то цей факт нікого не здивує, проте Г. Гордасевич намагається нам показати, що і серед ворогів є «люди».

Як бачимо, війна постає перед рецеріентами як страшна руйнівна сила, яка нищить усе на своєму шляху: країни, сім'ї, долі, життя. Війна перетворює людей на звірів, бездушних, жорстоких, підлих, незважаючи на те, яку мету переслідують вони. Жодна найбагородніша ціль не виправдовує таких засобів.

Таким чином у нашій статті досліджено особливості розуміння і художнього втілення такого явища, як фашизм і німецько-фашистська окупація в творах Г. Гордасевич і Б. Харчука. Ми з'ясували, що Б. Харчук змальовує образ фашиста лише з негативної сторони, адже на долю людей випало багато випробувань, які принесли їм лише горе і страждання. Для того, щоб створити цілісну картину німецько-фашистської окупації, автор детально змальовує долі людей, які постраждали від окупантів. А в розумінні Галини Гордасевич, фашизм – це «нашестя», якому протистояти можуть лише духовно багаті і духовно зрілі люди. Водночас зображуючи фашизм, як жажливе явище, що затьмарює розум людей, вона не повністю ототожнює його з образом німця. Хоча саме поняття вона гостро засуджує, проте показує, що серед німців, які прийшли на нашу землю, залишились люди, для яких поняття честі і достоїнства щось вартують.

Отже, зображення війни в літературі ще потребує дослідження, ця тема себе ще не вичерпала і чекає на нових дослідників.

Література: *Гордасевич Г. Л.* Твори. – Львів: Каменяр, 2006. – (Серія «Спадщина»). – Т. 2: Проза / Упоряд. Б. Гордасевич. – 326 с.: іл.; *Коломієць М. П.* Словник іншомовних слів [Текст] / М. П. Коломієць, Л. В. Молодова. – К.: Освіта, 1998. – 190 с.; *Харчук Б. М.* Теплий попіл: Повісті та оповідання. Для серед. шкіл. в. / Б. М. Харчук. – К.: Веселка, 1987. – 328 с.

Наталья Кушнирук Фашистская оккупация сквозь призму восприятия украинских крестьян в повестях «Ноев ковчег» Г. Гордасевич и «Крестец» Б. Харчука.

В статье исследованы особенности понимания и художественного воплощения немецко-фашистской оккупации в произведениях Бориса Харчука и Галины Гордасевич. Проанализированы основные черты фашизма, которые нашли отражение в произведениях писателей. Образ захватчика анализируется сквозь призму восприятия украинских крестьян и других этнических меньшинств.

Ключевые слова: фашизм, дискурс, гуманизм, антигуманность.

Поліщук К. М. асп., (Кіровоград)

УДК 821.161.2-2.09

ББК 83.3 (4УКР)

Афористичність драматургійних текстів Івана Тобілевича (Карпенка-Карого)

У статті розглянуто художні особливості драматургійних творів Івана Тобілевича. Проаналізовані фразеологізми, народні прислів'я, приказки, та авторські афоризми. Значну увагу приділено афоризмам про театр, сцену, акторську діяльність. Досліджено, як особливості драматургічної мови визначають авторський стиль та поетику.

Ключові слова: афористичність, мовна своєрідність, Іван Тобілевич, цитування, поетика драми, фразеологічні одиниці.

In the article investigates the linguistic features of drama of Ivan Tobilyevych. The article analyzed idioms, proverbs and sayings, aphorisms by author. Special attention is given to aphorisms about theater, stage, and actor's activities. Also the article investigates how dramatic language determines the author's style and poetics.